

**СПЕЦИФІКА ЗМІСТУ
ЯК СКЛАДОВА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ПОЧАТКОВІЙ ЛАНЦІ ШКІЛ МОЛДОВИ
(на основі аналізу курикулуму і підручника)**

Марина ТУНИЦЬКА,
конференціар, доктор педагогічних наук,
Бельцький державний університет, Молдова

Abstract

The article deals with several aspects of teaching and learning Ukrainian in the Republic of Moldova.

Rezumat

În articol, autoarea abordează problema didacticii limbii ucrainene în Republica Moldova, din diferite perspective.

Українська мова вивчається в місцях компактного проживання українців майже два десятиліття. Адже українська діаспора найбільша в Молдові. Щоб вивчати мову на належному рівні, авторським колективом науковців та вчителів Молдови було розроблено комплексну програму з української мови і літератури – курикулум. Його мета – визначити цілі, завдання, зміст, технології навчання на основі сучасних наукових підходів, враховуючи специфіку вивчення предмета в умовах Молдови.

Мета навчання рідної мови полягає у вихованні творчої особистості.

У курикулумі перевага надається комунікативно-діяльнісному, функціонально-стилістичному, культурологічному та особистісному підходам до навчання рідної мови. Курикулум містить:

- 1) *концепцію предмета*, в якій розглядаються педагогічна функція рідної мови, характеристика предмета, етапи мовної освіти;
- 2) базові цілі навчання мови;
- 3) *стрижневі цілі* (по класах);
- 4) види навчальної діяльності для забезпечення мовленнєвої і мовної компетенції (по класах);
- 5) зміст предмета;
- 6) методологічні засади вивчення мови і літератури;
- 7) методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання;
- 8) список рекомендованої літератури.

Відповідно до вимог курикулуму мовленнєвий розвиток учнів висувається на перший план, досягненню цієї мети підпорядковується вся система вивчення української мови.

Розвиток мовлення або мовленнєвий розвиток школярів як ширші порівняно з розвитком зв'язного мовлення поняття, становлячи єдине ціле, включають у себе:

- а) розвиток мовленнєвої компетенції учнів, оволодіння понятійним апаратом роботи з мовленнєвого розвитку школярів;
- б) засвоєння учнями властивостей правильного, стилістично адекватного і багатого мовлення;
- в) збагачення словника та граматичних конструкцій;
- г) оволодіння мовними нормами літературної мови;
- г) формування в учнів умінь і навичок сприймати і продукувати текст, тобто слухати, читати, говорити і писати.

Увесь обсяг знань, пов'язаних з розвитком мовлення, передбачено в змісті навчання.

На базі курикулуму розроблені підручники з української мови і літератури для 1-9 класів колективом фахівців Молдови. Особливу увагу ми приділили аналізу підручника 4 кл. у зв'язку з тим, що ним закінчується початкова ланка навчання.

Створюючи підручник IV класу, автори намагалися:

- додержувати концептуальних настанов курикулуму;
- забезпечити формування мовної особистості учня;
- зберегти те цінне, що нагромаджено досвідом підручникотворення й залучити досягнення сучасної дидактики;

- передбачати систему духовного й естетичного розвитку особистості на основі змісту та ілюстративного матеріалу (низку уроків подано за принципом тематичного об'єднання, про це свідчать заголовки: *Все – із доброго чи злого – починається з малого; Хліб – усьому голова; Дивний голос природи змалку слухаю я*. Малюнки та заставки до текстів також мають естетичне призначення. Малюнки яскраві, здебільшого сюжетні, в них відбито національну специфіку української вдачі з відповідною атрибутикою.

Важливим принципом, який реалізовано в аналізованому підручнику авторів Кожухар К. С., Люшнівської А. О. IV класу, є усвідомлення ролі мови, мовлення й мовленнєвої діяльності у вихованні і самовихованні мовної особистості. Учень четвертого класу, вивчаючи рідну українську мову, яку він, на жаль, не мав змоги вивчати, хоча родинне спілкування здійснюється рідною мовою, яка функціонує як діалект в компактних місцях проживання українців та теренах Молдови. Вивчаючи рідну мову, четверокласник засвоює не тільки систему мовних знаків, структурні особливості мови, користування виражальними засобами мови, він усвідомлює себе носієм цієї мови, за допомогою якої зростає його інтелект і духовний розвиток.

У підручнику втілено ідею когнітивно-комунікативного навчання мови, тобто поєднано комунікативну і когнітивну методику. Це позначає, що в підручнику містяться такі тексти і завдання до них, які сприяють опануванню мовних одиниць як основи пізнання і формування концептуальної та мовної картини світу. Вони і постають основою для створення образу світу в уяві кожного учня. Такий підхід посилюватиме практичний аспект формування мовленнєвих умінь і навичок школярів. Це насамперед організація пізнавальної роботи з підручником на основі текстів, де функціонують одиниці всіх рівнів мовної системи і закладаються підвалини мовної, мовленнєвої, соціокультурної та діяльнісної компетенцій. Наведемо приклади з підручника, підтверджуючи наші тези. Це текст про літери, вправа № 5 стор. 9, вправа № 7 стор. 10, № 8 (про кількість мов у світі) стор. 11, № 21 стор. 17. Текст про перекладання книг, вправа № 23 стор. 18, № 24, стор. 20, нарешті сам текст № 1 „Ти наше диво калинове” стор. 24.

Ми проаналізували тексти, які об'єднано темою „Ти наше диво калинове, кохана материнська мово”. Проте звертаємо увагу, що тексти всіх лексичних тем без винятку мають пізнавальний характер загальноінтелектуального плану, на їх підставі можливе удосконалення як соціокультурної компетенції школярів, так і діяльнісної.

Методика комунікативного навчання в підручнику представлена системою вправ і завдань, спрямованих на розвиток комунікативного мовлення, що передбачає поетапність у засвоєнні знань, формуванні частково мовленнєвих, мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок.

Звертаємося до підручника. Уроки про частини мови, зокрема „Іменник”, об'єднані темою „Україно, земле мила!” Кожен параграф розпочинається із зв'язного тексту, що відповідає змістом загальній темі, який потрібно виразно прочитати, відповісти на питання стосовно його змісту, головної думки, теми, з'ясувати словник, якщо потрібно, а далі знайти в тексті іменники, встановити, на які питання вони відповідають, навести приклади з тексту вживання іменників у прямому і переносному значенні; в якому відмінку вжито виділені іменники; користувачись пам'яткою, дописати закінчення тощо. Зазначені завдання формуватимуть мовленнєві та частково мовленнєві уміння й навички. Комунікативні вміння й навички розвиватимуться на підставі таких завдань: розглянь малюнки. Пригадай казку і розкажи її молодшим братикові чи сестричці або приятелям (стор. 84). На основі власних спостережень напиши твір-опис „Рідна земля”. У творі використовуй подані словосполучення (стор. 87). Склади розповідь на тему „Рушники у народному побуті”. Використовуй слова і словосполучення у формі множини (стор. 106). Склади опис літнього вечора за малюнком (стор. 90) та інші.

У підручнику додержано комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний підходи до навчання мови. Робота з текстом, різноманітні види творчих завдань спрямовані на формування комунікативних умінь і навичок у процесі мовленнєвої діяльності. Тексти

різних функціонально-сміслових типів мовлення, різних жанрів та стилів забезпечують розуміння і засвоєння функцій мовних одиниць у зв'язному мовленні.

Автори аналізованого підручника включили в завдання та вправи порівняння, зіставлення, протиставлення, аналіз, синтез, ставлення, які сприятимуть розвитку логічного мислення четверокласників.

Наприклад, прочитай два тексти. Порівняй їх. Зверни увагу, що про одне й те саме можна сказати по-різному (стор. 20); склади власну розповідь на цю саму тему. Добери заголовок. Порівняй свій текст з заданим. Що у них спільного і чим вони відрізняються? (с. 23). Повернися до попередньої вправи. Із скількох частин складається текст? У якій частині тексту міститься твердження? Докази? Висновок? (с. 37). Підкресли дієслова. Постав їх у початковій формі. Запиши. Виділи закінчення (с. 123). Порівняй, якими засобами користується письменниця і художник? (с. 90). Добери свої приклади на вивчене правило. З 2-3 словами склади розповідні і спонукальні речення (с. 88) тощо.

Цінним в аналізованому підручнику є органічне поєднання індуктивного й дедуктивного підходів до розташування і характеру засвоєння як теоретичного, так і практичного матеріалу. Так, теоретичний матеріал подано індуктивно-дедуктивним способом – а саме, від аналізу мовних одиниць у тексті до зв'язного викладу теми в кінці параграфа. Причому виконання окремих вправ потребує опори на здобуті раніше знання або вивчення деяких теоретичних положень наперед. Дедуктивний метод забезпечує засвоєння мови в єдності форми і змісту. Багато теоретичних відомостей скомпресовано в таблицях. Це сприяє вихованню уваги до слова, пізнанню слова, збагаченню мовного запасу, формуванню активної мовної особистості.

Це дає змогу учневі, практично опановуючи лінгвістичне явище, постійно актуалізувати знання, здобуті в попередніх класах, чи заздалегідь ознайомлюватися з новою часткою лінгвістичної інформації за принципом перспективності.

Важливим у підручнику IV класу є дедуктивно-індуктивно-дедуктивний спосіб засвоєння мовленнєвого матеріалу і формування у такий спосіб комунікативних умінь і навичок. Будь-який параграф починається із зв'язного тексту як цілісної одиниці мовлення. До тексту даються завдання щодо його структури (зачин, головна частина, заключна частина або твердження, докази, висновок), змісту, стилю, функціонально-сміслового типу та жанру. Обов'язкові завдання на визначення функцій тих мовних одиниць, які зазначено в назві параграфа. Завершується параграф завданнями комунікативного характеру, а в кінці теми представлено тест, виконуючи завдання якого учні контролюють себе, систематизують здобуті знання, узагальнюють певні комунікативні уміння і навички. Така форма контролю має забезпечити диференційований підхід до кожного учня як креативної особистості.

У кожному параграфі підручника IV класу є опорно-узагальнювальні таблиці і схеми, що полегшують сприйняття мовного явища, розуміння його особливостей і місця у системі мови.

До дев'яти із десяти тем дібрано епіграф, який відповідає змістові дидактичного матеріалу. Отже, підручник побудовано на ситуативно-тематичному принципі. Такий принцип дозволяє організувати планомірне засвоєння тематично об'єднаної лексики, а також, що є основним, довести комунікативні уміння й навички до вищого рівня розвитку в межах кожної теми або ситуації.

Нарешті, в аналізованому підручнику цікаво представлено пізнавально-розважальний аспект: загадки, рубрики „Це цікаво знати”, читання в особах, або рольові ігри. Належно оформлений підручник IV класу і з художнього погляду: всі малюнки кольорові, досить експресивні, вони відбивають українську та молдовську специфіку різнопланово. У кінці подано орфографічно-орфоепічний та тлумачний словники, що є також виправданим в умовах Молдови, де бракує будь-якої лексикографічної продукції. Недоліком є лише поодинокі помилки типографського характеру.

Складовою мовленнєвого розвитку школярів є збагачення словника. Відповідно до курикулуму учні мають сформувати такі уміння й навички: вживати слова у властивому їм

значенні, користуватися лексичними синонімами, щоб точніше висловити думку, подолати невиправдане повторення, зробити мовлення більш емоційним та виразним. Синонімію, за висловленням проф. С. Г. Ільєнка, названо однією із опорних тем шкільного курсу мови.

Які знання про синоніми потрібні учням, щоб їх виправдано вживати в зв'язному мовленні?

Перший етап вивчення синонімів – це практичне ознайомлення зі словами, близькими за значенням. Ця ознака є головною. У підручниках початкових класів немає ні визначення синонімів, ні теоретичного обґрунтування їхніх ознак, й разом з тим аналізований підручник містить цікавий матеріал для серйозної роботи над синонімією під час вивчення будь-якої теми.

Завдання початкової школи – засвоїти основну ознаку синонімів – близькість значення. На уроках з української мови має лунаати питання: „Як сказати по-іншому?” або „Як сказати краще?”.

У IV класі учні усвідомлюють, чим відрізняються синоніми один від іншого. Так формується вміння вживати слова в мовленні, враховуючи смислові, а інколи й стилістичні особливості, а також закони сполучуваності.

Так, під час вивчення теми „Іменник” учні опрацьовують тексти, які містяться в підручнику. Кожен з них – це джерело збагачення словника. Вправа № 130 „Замки України”. До зазначених на стор. 70 післятекстових завдань доцільно додати завдання щодо добору синонімів:

замок – міцна будівля, фортеця;
нападник – ворог, супротивник;
захищати – боронити, обороняти;
споруджувати – будувати, ставити, мурувати (про фундамент);
рідна земля – рідний край, Батьківщина, Вітчизна.

Вправа № 133, стор. 71-72:

Вал – насип, шанець;
димар – бовдур; комин, вивід;
лавка – ослін;
полонина – долина, рівнина, пасовище;
поляють (співаночки) – помчать, полинуть.

Вправа № 137 стор. 73 цікава тим, що вимагає від учнів максимально зосередитися на відгадуванні імені, а далі проводиться робота пізнавального характеру про дитячі роки Л. Українки.

Можна дібрати синоніми до слів цього тексту:

стілі (вишеньки-черешеньки) – стиглі, достиглі, дозрілі;
невмируща – безсмертна, вічна;
писала (вірші) – складала, створювала.

Вправа № 139 на стор. 74 потребує роботи над доббором синонімів до таких слів поданого тексту.

труд – робота, праця, заняття, діло;
прекрасне (слово) – прегарне, чудове.

До вправи № 144 на стор. 76 добираємо такі синоніми:

доля – щастя-доля;
воля – свобода, незалежність;
честь – шана, пошана, шаноба.
слава – повага, прославлення, величання.

Із вправи № 149 на стор. 78 добору синонімів потребують слова:

охайність – чистота, чепурність;
працьовитість – працелюбність, запасливість;

приповідка – примівка, приказка;
криниця – колодязь, копанка;
господар – хазяїн, газда.

Із вправи № 155 на стор. 81 добираються синоніми до слів:

прихильна – доброзичлива, приязна;
коровай – круглий весільний хліб;
частка – пай, частина, пайка;
людяність – доброзичливість, чуйність, гуманність, щирість, добросердечність.

Вправа № 176 на стор. 90 дає можливість дібрати синоніми до слів тексту:

снігопад – хуртовина, завірюха, заметіль, віхола, метелиця;
заєць – біляк (зимою, про сірого – русак (влітку)).

Вправа № 198 стор. 99 містить лексеми, до яких добираються такі синоніми:

сіло (сонечко) – сховалося, зайшло;
лунає (крик – звучить, бринить, далеко поширюється, розкочується);
табун (лебедів) – табунець (гусей), косяк (риби), череда (корів), отара (овець), зграя (птахів), зграя (вовків), табун (коней), група (підлітків);
заграва – відсвічування, відблиск, проміння.

Працюючи над текстом вправи № 228 на стор. 113, поповнюємо словник учнів синонімами до слів:

хащі – чагарник, гущавина, густий, непрохідний ліс, глушина, нетрі;
скеля – стрімчак, бескид, кам'яна брила;
барліг – лігво, лігвище (вовка), нора (лисиці).

Ми розглянули тексти діючого підручника для IV класу з теми „Іменник”. Жодного завдання з ними не передбачено на поповнення словника синонімами. Проте самі тексти містять багаті можливості для збагачення мовлення синонімами, автори дають можливість вчителю для креативного підходу до проведення уроків.

Спостереження за тим, чим відрізняються слова, що належать до одного синонімічного ряду, сприяють удосконаленню мовного чуття, а також мовленнєвому розвитку учнів.

Дуже важливим є те, щоб ознайомлення з основними ознаками тексту – тематичною єдністю – пов'язувалося з аналізом лексичних засобів, використаних в тексті. Виписавши з тексту слова, що повторюються, синоніми (у тому числі й контекстуальні), антоніми, слова однієї тематичної групи, учні дістають уявлення про тему тексту, а інколи й про його основну думку.

Пропонуємо за вправою № 228 стор. 113 завдання: виписати синоніми з тексту, встановити їх роль:

Найглухіші куточки – хащі – густий молодняк; влаштовує (барліг), вистеляє, закриває, нахиляє, обламає (верхівки дерев).
Під вивернутим деревом – поваленим стовбуром, старим пнем, під скелею.

Отже, в цьому тексті синоніми можна назвати ключовими словами. Схарактеризувавши синоніми поданого тексту, можна сказати, якою є основна його тема. Учні переконуються, аналізуючи у такий спосіб текст, як залежить використання лексичних засобів від змісту, теми та основної думки тексту.

Здійснивши докладний аналіз курикулуму і підручника для IV класу, можна стверджувати, що їх зміст сприяє ефективному формуванню мовної особистості. В них передбачено систему духовного і естетичного розвитку кожного школяра.

Уривки художніх текстів підручника в силу своєї образності і емоційності мають значний виховний вплив на учнів. Робота з ними сприятиме успішному поєднанню навчання і виховання. Мовна форма текстів слугує навчальній меті, а змістове їх наповнення впливає на моральні і естетичні погляди школярів.

Вважаємо, що підручник сприяє не тільки вмінням користуватися виражальними засобами мови, але й допомагає четверокласникам усвідомлювати себе носіями цієї мови, ідентифікувати себе українцями Молдови.

Вдало створений підручник спрямований не на заучування теоретичних відомостей, а на використання їх для творення власного мовлення.

Література

БЕРЕЖНА, І. Узагальнення знань і вмінь учнів за темою „Текст” // Початкова освіта, 2004. № 34. с. 9-10 [Бережна, 2004].

ВАРЗАЦЬКА, Л.О., ВАШУЛЕНКО, М.С., МЕЛЬНИЧАЙКО, О.І., СКУРАТІВСЬКИЙ, Л. В. Українська мова в IV класі чотирирічної початкової школи. Посібник для вчителя. Київ: Радянська школа, 1989 [Варзацька et alii, 1989].

ВОСКРЕСЕНСЬКА, Н. О., СВАШЕНКО, А. О. Дидактичний матеріал з розвитку мови в IV класі. Київ: Радянська школа, 1990 [Воскресенська et alii, 1990].

ДОНЧЕНКО, Тамара. Опрацьовуємо тему „Мова і мовлення” у V класі // Дивослово, 2007. № 10. с. 14-16 [Донченко, 2007].

ЖИНКИН, Н. И. Коммуникативная система человека и развитие речи в школе // Проблема совершенствования содержания и методов обучения русскому языку в 4-8 классах. Тезисы докладов. Москва, 1969 [Жинкин, 1969].

КОЖУХАР, К. С., ЛЮШНІВСЬКА, А. О. Рідна мова. Підручник для IV класу. Chişinău: Ştiinţa, 2008 [Кожухар et alii, 2008].

Курикулум з української мови та читання 1-4 класи. Chişinău: Ştiinţa, 2010.

ПЕНТИЛЮК, М. І. Традиційність? Модернізація // Дивослово, 2006. № 3. с. 30-32 [Пентилюк, 2006].